

господарську діяльність на території краю з часів неоліту, трипільської культури і до сучасного періоду. Організатором і незмінним директором музею є В.Ф. Мищик [19, 4]. Науково-пошукова робота музею історії хліборобства охоплює історико-економічні, етнографічні та інші напрями, пов'язані з вивченням різних аспектів зародження та розвитку хліборобства в Україні та регіоні, місця хліба в духовному житті українців.

Суттєві зміни у тематиці експозицій сільських музеїв відбулися і продовжують відбуватися після проголошення незалежності України. Вони позбавляються обов'язкових агітаційно-пропагандистських атрибутів радянського часу і все більше уваги приділяють об'єктивному висвітленню місцевої історії. Перебудова експозицій спрямовується на заповнення "білих плям" в історії краю, відтворення його малодосліджених сторінок. В експозиціях сільських музеїв з'являються такі тематичні напрями як розкриття трагедії голоду 1932 – 1933 рр., наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, тема Афганістану.

Щодо форм роботи сільських музеїв, то, починаючи з їх виникнення у 1950-х роках, головною серед них була екскурсійна робота. Умілими екскурсоводами зарекомендували себе Г.І. Самохатній із села Скотаревого Шполянського [16, 4], Г.Т. Миронюк із села Ладженки Уманського [17, 7 – 8], М.Б.Мазурик із Верхнячки Христинівського району [18, 4] та багато інших ентузіастів музейної справи на селі.

Таким чином, в 1950-х роках у музейництві Черкащини зароджується і набуває поширення така його форма, як сільські музеї. Ініціаторами їх створення і організаторами роботи виступали різні верстви сільської інтелігенції – вчителі, культпрацівники, спеціалісти господарств. На формуванні експозицій сільських музеїв тривалий час негативно позначалася ідеологічна регламентація з боку партійних структур, які вбачали в музеях провідників своєї ідеології. Це зумовлювало надмірне зосередження в музеях експонатів агітаційно-пропагандистського характеру, замовчування ідеологічно "невигодних" сторінок місцевої історії.

З проголошенням незалежності України перед сільськими музеями відкрилися можливості об'єктивного дослідження і висвітлення маловідомих і замовчуваних подій минулого сіл Черкащини, збереження історико-культурної спадщини.

1. Заточний Ф. П'ятисотенниці // Соціалістична культура. – 1987. – №11; Мищик В. Скарбниця хліборобства. – Черкаси, 1992. – 8 с.; Китова С. Юхимова плотня – Миколів музей // Черкаський край. – 1991. – 14 лютого; Коваль Г. Музей садівника // Сільські вісті. – 1971. – 10 лютого; Савич В. Ще один колгоспний музей // Черкаська правда. – 1962. – 8 травня.
2. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – Київ: Статистика, 1973. – 316 с.
3. Федорченко І. Сільський історико-краєзнавчий музей //

- Червоний стяг. – 1970. – 10 квітня.
4. Василенко А.С. Літопис слави народної. З історії становлення і розвитку народних музеїв України. – К.: Наукова думка, 1974. – 189 с.
5. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р – 2631. Управління культури виконкому Черкаської обласної Ради народних депутатів. – Оп. 2. – Спр. 39-а. Звіти про роботу музеїв області за 1958 рік.
6. Герман П. Краєзнавчий народний музей // Златокрай. – 1992. – 16 квітня.
7. Сільський музей // Черкаська правда. – 1960. – 12 серпня.
8. ДАЧО. – Ф. Р – 2631. – Оп. 1, спр. 421. Звіт про роботу управління культури, інформації і довідки про роботу культосвітніх установ області за 1968 рік.
9. ДАЧО. – Ф. Р – 2631. – Оп. 1, спр. 503. Довідки про роботу культосвітніх закладів, про участь музеїв в охороні і популяризації пам'яток історії, археології та мистецтва. Статистичні звіти народних музеїв за 1970 рік.
10. Буланій І.Т., Явтушенко І.Г. Громадські музеї України: Історія, досвід, проблеми. – К.: Мистецтво, 1979. – 197 с.
11. Історія колгоспу "Здобуток Жовтня" / Гол. ред. П.Т.Троцько. – К.: Наукова думка, 1986. – 190 с.
12. Ливинський Ф. Музей в Старосельє // Сахарная свекла. – 1980. – №11.
13. Мельниченко В.М. Оживають сторінки історії // Черкаська правда. – 1985. – 18 травня.
14. Кінько А. Пам'ятне місце Шевченкового краю // Колгоспні лани. – 1978. – 14 березня.
15. Китова С. Юхимова плотня – Миколів музей // Черкаський край. – 1991. – 14 лютого.
16. Куліш Г. Хоч посада нештатна // Черкаська правда. – 1978. – 12 серпня.
17. Гонта В. Матері // Україна. – 1982. – №25.
18. Нелін Г. В цю святиню душу вклали // Соціалістична культура. – 1990. – №12.
19. Духовний оберіг // Колос. – 2003. – 29 квітня.

Я.Ю. Коваленко

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ НА СЕЛІ У 90-ті рр. ХХ ст.

На сьогодні, коли світова спільнота входить у нову еру „інформаційного суспільства”, поняття „освіта” містить стратегічно важливі сфери людського життя. Однак, попри важливе місце в системі суспільних відносин, проблема освіти в Україні залишається і надалі не вирішеною до кінця. Особливо гострого характеру вона набула у дев'яності роки минулого століття, де найбільш вразливо виявила себе одна її складова – освіта на селі.

Чимало публікацій, присвячених проблемам освіти в Україні, з'явилися ще в першій половині 90-х рр. ХХ ст. Однак в основному в них йшлося про негаразди, що виникли в цій сфері які більшою мірою носили суб'єктивний характер. Зокрема наголошувалося на вкрай низькому фінансуванні освітньої сфери по Україні в цілому. Проблеми в освіті, що виникли на селі, майже не піднімалися. Лише з кінця дев'яностих інформація про стан української освіти на селі починає поступово з'являтися у періодичних виданнях, але окремо її не було виділено жодним дослідником. Найчастіше ця інформація мала вигляд окремої згадки, присвяченої загальним проблемам освіти.

Начальник Головного управління загальної середньої освіти В.О. Огнев'юк у статті „Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи”, опублікованої навесні 1997 року у журналі „Освіта і

управління”, одним із перших зробив наголос на проблемі сільської освіти і запропонував ряд деяких рішень. По суті, це одна з перших публікацій, в якій пропонувалися реальні кроки з усунення деяких суперечностей, що виникли в освіті на селі. У 1999 р. журнал „Учитель” надрукував добірку статей, присвячених становищу освіти в Україні, в якій зокрема проаналізовано сільську освіту. Публікації В. Андрущенка, В. Кременя, виступи та офіційні звіти управлінь освіти та науки в Україні з проблемних питань свого відомства друкувалися також у газеті „Освіта”.

Перші значні статистичні дані, що стосувалися стану освіти на селі у 90-ті рр., було надруковано в „Киевских ведомостях” (2001 р.) та в офіційному виданні „Національна безпека і оборона” (2002 р.), до цього у друку з’являлися лише окремі цифри.

У пропонованій роботі автор ставить за мету окремо виділити проблемні питання, пов’язані з освітою на селі, із загального контексту становища освіти по Україні в цілому, яке склалося у 90-ті рр. ХХ ст., а також причини слабого розвитку освіти на селі.

У 1990-х рр. освіта України опинилася у надзвичайно критичній ситуації. Однією з основних причин такого становища стало скорочення обсягів фінансування сфери освіти. Так, з початку 90-х років в Україні почала простежуватися негативна тенденція зниження частки витрат на освіту у внутрішньому валовому продукті, попри те, що за 1991 – 1999 рр. ВВП країни скоротився на 59,2 %, обсяг промислової продукції на 48,9 %, сільського господарства – 51,5 % [1, 4]. Незважаючи на те, що Законом України „Про освіту” від 23 березня 1996 року встановлювалася загальноприйнята світова норма відрахувань на освіту в розмірі 10 % внутрішнього валового продукту, у 1995 році видатки на освіту в Україні становили 5,54 % ВВП, у 1996 р. – 4,97 %, у 1997 р. – 4,2 %, 1998 р. – 4,17 %, 2000 р. – 4 % [2; 3, 9]. Тобто без перебільшення можна сказати, що вони досягли критичної межі, а фінансування освіти здійснювалося за залишковим принципом.

Осторонь залишилися й результати міжнародної конференції, присвяченої проблемам освіти, що відбулася у 1988 році в Парижі. В ній взяли участь 70 лауреатів Нобелівської премії, а в резюме відзначалося, що освіта повинна мати абсолютний пріоритет у бюджетах всіх держав [4, 79]. Вимушені заходи міністерства щодо економії коштів, а саме перегляд нормативів наповнюваності класів, формування штатного персоналу, скорочення навчальних планів, витрат на матеріально-технічне забезпечення середніх загальноосвітніх шкіл перш за все нанесло удар по якійсь освіті сільських дітей, кількість яких у шкільному віці на кінець 1990-х рр. становила 2,2 млн. [5, 4].

В Україні існує потужна мережа загальноосвітніх закладів, але вона містить у собі значну диспропорцію, зокрема на рівні забезпеченості школами між селом та містом, що в свою чергу спричиняє нерівність у доступі міських та сільських дітей до загальної середньої освіти. На початок 2000 року забезпеченість сільських населених пунктів середніми загальноосвітніми школами становила лише 52 %. Без шкіл в Україні і надалі залишаються 1300 сіл, в яких

мешкає чверть мільйона сільських учнів, а саме 11 % від загальної кількості. Також мало місце скорочення пришкільних інтернатів, кількість яких протягом другої половини 1990-х рр. зменшилася майже вдвічі. Від початку 90-х рр. було практично зупинилося будівництво сільських шкіл, а з 1995 до 2000 рр. їхня кількість скоротилася на 246 одиниць [5, 4]. Не спричинив змін і Указ Президента України „Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти”, який було підписано у червні 1998 р. Хоча ним закріплювалося збереження існуючої мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості [6, 1].

Одночасно із закриттям сільських шкіл відбувалося і скорочення кількості учнівських місць: якщо у 1991 р. шкільних приміщень було введено у дію на 131,3 тис. учнівських місць, то у 1997 р. лише 15,7 тис. місць. На практиці це означало, що наприкінці 90-х рр. ХХ ст. третина сільських загальноосвітніх закладів була розміщена у пристосованих приміщеннях, кожна друга потребувала капітального ремонту, більше тисячі перебувало в аварійному стані [3; 10, 9]. Таким чином, через фізичну відсутність середніх навчальних закладів 38 % сільських учнів не мали змоги отримати повну загальну середню освіту за місцем свого проживання [7; 5, 4].

Відчутно вплинула на таке становище й демографічна ситуація на селі. Процес урбанізації на тлі демографічної кризи у країні в цілому поступово спустошує людські ресурси у сільській місцевості. Внаслідок цього постійно зростає кількість малокомплектних шкіл, утримання яких стає непосильним для місцевих бюджетів. Так, вже на початок 1997 р. понад 20 % з них стали малокомплектними. Наприклад, у Чернігівській області, яка в Україні є другою за територією і вісімнадцятою за кількістю населення, на початок 2000 р. працювало понад 140 малокомплектних шкіл, в окремих її районах (як Ріпкинський та Новгород-Сіверський) кількість таких шкіл становила близько 40 % [8, 7]. Слід відзначити, що, за прогнозами, через 10–12 років кількість учнів в Україні загальною зменшиться на третину, отже, незабаром аналогічна проблема постане і перед міськими школами [9, 18]. Таким чином, це підтверджує те, що проблему малокомплектності школи, яка набула свого поширення у 1990-ті рр., потрібно вирішувати вже зараз.

Матеріальні проблеми сільської школи, які нагромаджувалися протягом останніх десяти років, паралельно ставали причиною падіння рівня професіоналізму сільського вчителя та рівня знань школярів. Непопулярність професії вчителя в Україні та невлаштованість життя у сільській місцевості призвело до вкрай гострої нестачі кадрів серед освітян на периферії. За даними, які наводить міністр освіти і науки України В.Г. Кремень, на початку ХХІ ст. в сільській місцевості близько 60 % ставок залишалося вакантними. Найбільше – в Автономній Республіці Крим, Київській та Харківській областях. У кожному з цих регіонів, як і в інших, є або педагогічні університети, або навіть два педагогічних університети, або класичний університет, який готує спеціалістів для

школи [10, 3]. Молодь за цільовим направленням в основному не доходить до місця призначення своєї роботи. Тому в сільських школах і надалі вкрай не вистачає фахівців з інформатики, іноземної мови, а в Криму ще й з української мови та літератури. Спостерігається процес старіння педагогічних кадрів на селі. Поширеним явищем стало те, коли фахівець з однієї дисципліни паралельно викладав учням ще кілька зовсім протилежних.

Таким чином, хвиля процесів перебудови, яка на початку дев'яностих в Україні сприяла активному поширенню мережі шкіл з поглибленим вивченням окремих дисциплін, появі великої кількості різноманітних ліцеїв, гімназій, які готували більш підготовлених до сучасних реалій випускників, до сільської місцевості майже не докотилася. Так, вже на 1992/93 навчальний рік в Україні функціонувало 4,3 тис. спеціальних шкіл, 179 гімназій, 130 ліцеїв, 11 авторських та 17 приватних шкіл, в яких за спеціальними програмами навчалися більше 150 тисяч українських учнів. Проте ці показники стосувалися лише міських учнів, адже у сільській місцевості, в якій розташовано понад дві третини (67,1 %) загальної кількості середніх навчальних закладів України, лише на 1999/2000 навчальний рік функціонувало всього 3 гімназії, 11 ліцеїв і чотири колегіуми, в яких навчалися лише 9 % сільських школярів майже у сто разів менше, ніж у містах України [11, 8]. Не можна залишати поза увагою і той факт, що на селі школярі ще за старою звичкою більшу частину першої чверті свого навчання проходили на полях, на збиранні врожаю, а останню чверть – на весняно-польових роботах. Отже, на практиці вийшло, що позитивні зміни в системі загальної освіти у 1990-ті рр. майже не позначилися на системі освіти села.

Передусім вплив „інформаційної ери”, який здійснюється через сільські школи, є досить опосередкованим. На нашу думку, це слід пояснити тим, що, по-перше, комп'ютерна техніка реально почала надходити до сіл лише з кінця 90-х років. Навіть на 2003 р. відсоток комп'ютеризованих сільських шкіл залишався невисоким. Так, згідно з офіційними даними, укомплектування комп'ютерними класами шкіл Івано-Франківської області становить 3 %, тоді як Запорізької області – 50 % [10, 3]. По-друге, незначна кількість фахівців. По-третє, в укомплектованих комп'ютерним класом школах і за наявності фахівця техніка не використовується повною мірою. По-четверте, не кожна комп'ютеризована сільська школа має доступ до всесвітньої мережі Інтернет.

Разом із тим комп'ютеризація школи полягає не лише в оснащенні її технікою та присутністю фахівця. Умовно цей процес можна поділити на ряд етапів. На першому етапі в школі говорять, що ввели „вивчення інформатики”. Вся наявна комп'ютерна техніка знаходиться в комп'ютерному класі, а доступ до неї

мають один-два вчителі. Решта вчителів розглядають комп'ютери як коштовне спеціальне обладнання, що призначене для вивчення спеціальної дисципліни і навіть не припускають думки про використання комп'ютера у своїй роботі. На другому етапі комп'ютерну техніку починають вже використовувати для вивчення інших предметів. В основному це здійснюється у формі тестування з якогось окремого предмета в якості контрольної роботи. На третьому етапі комп'ютери починають поступово з'являтися в кабінетах з інших предметів, де їх використовують під час навчання. Четвертий етап заключається у підключенні школи до Інтернету та наданні можливості доступу учням.

Слід відзначити, що на кінець 90-х рр. XX ст. комп'ютеризовані сільські школи знаходилися на перших двох етапах, останні два являли собою швидше винятки, ніж правила. Про таке становище речей може свідчити те, що станом на 2000 р. лише 12,1 % сільських учнів мали змогу працювати з комп'ютером у школі, а можливість доступу до мережі Інтернет мали 1,3 % учнів [11, 31].

Таким чином, стан освіти, який склався на селі у 90-ті рр. XX ст., можна назвати критичним, а його вирішення потребує невідкладного урядового втручання. Там, де освітні послуги не були рентабельними, але потребували відчутних витрат, з'явилися тенденції скорочення мережі освітніх закладів, брак кадрового забезпечення, слабку фінансування. Сільська школа залишилася консервативною в процесі суспільних трансформацій і неадаптованою до нових вимог. Отже, ця проблема заслуговує на подальше дослідження з цілком практичною метою – усунення та уникнення негативних явищ в освітній сфері на майбутнє.

1. Андрущенко В. Освіта в Україні в світлі суспільних проблем і суперечностей // *Освіта*. – 2002. – № 5. – 23 – 30 січня.
2. Закон України „Про освіту” від 23 березня 1996 року // www.rada.gov.ua
3. Огнев'юк В. Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи // *Освіта та управління*. – 1997. – № 4.
4. Ковалёва А.Ю. Кризис системы образования // *Социология исследования*. – 1994. – № 3.
5. Полушкина В. Мечта – компьютерный класс // *Киевские ведомости*. – 2001. – 1 сентября.
6. Указ Президента „Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти” від 2 червня 1998 р. № 580 // *Урядовий кур'єр*. – 1998. – 11 червня (додаток).
7. <http://www.ukrstat.gov.ua/>: Офіційний сайт комітету статистики України.
8. З виступу начальника Чернігівського обласного управління освіти Галини Миколаївни Тимошко // *Освіта*. – 2001. – 22 серпня.
9. *Освіта України на грані віків* // *Учитель*. – 1999. – № 11-12.
10. Кремень В. Вимоги часу – модернізація освіти // *Освіта*. – 2003. – 27 – 3 вересня.
11. Система освіти в Україні: стан та перспективи розвитку // *Національна безпека і оборона*. – 2002. – № 4.

